

 REVIEW

De universele monocultuur van Paul Cliteur

Paul Cliteurs visie op de dilemma's van de multiculturele samenleving grijpt Sam Rozemond aan voor een pleidooi tot begripsverheldering. Wat bedoelen we precies met cultuur, mensenrechten en universele waarden?

SAM ROZEMOND

Dat het debat over de multiculturele samenleving zo moeizaam verloopt, ligt mede aan het begrip cultuur. Dit wordt nogal eens gebruikt door mensen die zelf niet goed weten wat ze bedoelen en daarom niet durven te kiezen tussen benamingen zoals daar zijn: stam, ras, taalgemeenschap, natie, religie, politiek verband. Bij cultuur zal de een denken aan Sinterklaas of Suikerfeest, een ander aan maagden als inzet van familie-eer, en een derde aan het politieke gedachtegoed van Voltaire. En wat houdt dan nog een leus in als 'integratie met behoud van eigen cultuur', bijvoorbeeld wanneer een godsdienst geheel van politiek is doortrokken?

Een frappant geval van kortsluiting in dit opzicht was onlangs te zien bij de VPRO, toen een prominente Turk te Leerdam zijn burgemeester verweet dat deze niet was komen opdagen bij een 'culturele' manifestatie onder de vlag van de Turkse Republiek, terwijl allochtonen wel worden uitgenodigd voor de dodenherdenking op 4 mei.¹ Hieruit sprak een misverstand dat jarenlang is gekweekt rond de dubbele nationaliteit.

Over de auteur Sam Rozemond was verbonden aan Clingendael en is oud-voorzitter van de redactieraad van S&D

Noten Zie pagina 71

Deze bleef in progressieve kring gelden als een culturele tegemoetkoming, een onschuldige tussenstap naar integratie, ook in onze tijd van schotelantennes, van massaal reisverkeer en van een huwelijksmarkt zonder grenzen.

Die culturele tegemoetkoming liep vervolgens, over de band van de gelijke behandeling —iedereen met een Nederlands paspoort mag met wie dan ook een gezin stichten —, uit op een ongebreidelde instroom van mensen die helemaal niet van zins waren hun loyaliteit te verleggen. Vorig najaar bleek hoe deze sluipweg voor economische immigratie en voor ontduiking van emancipatie ook door de nieuwste Marokkaanse en Turkse cohorten nog steeds druk wordt bewandeld. Dit kon wel eens evenveel tot het Fortuynisme hebben bijgedragen als kort tevoren de aanslagen van de 11e september. Juist ook progressieven met een open oog voor de noodzaak van natiebesef als maatschappelijk bindmiddel bleven tegelijk tot diep in de jaren '90 pleiten voor ruimere toekenning van tweevoudig staatsburgerschap.² En zo sloeg het beleid, geringeloor door Turks erfrecht en Marokkaans staatsrecht, om van multicultureel in multinationalaal.

In zijn boek *Moderne papoea's* draagt ook Paul Cliteur bij aan de verwarring rond het begrip cultuur. Dat zit hem al in de hoofdtitel van zijn

67

REVIEW Sam Rozemond over de universele monocultuur van Paul Cliteur

boek. Daarmee verwijst hij naar een tropische vallei waar primitieve bewoners hun gebruiken afschermden tegen vreemde invloed, terwijl het hém er nu juist om gaat dat wij westerlingen onze universele grondwaarden niet mogen laten aantasten door nieuwkomers van buitenaf. De term ‘moderne papoea’s’ staat dan voor een verlichte en wereldwijde monocultuur. Vlotte titels gaan soms ten koste van de helderheid. Maar nu de inhoud.

In het boek komen ze allemaal voorbij: imams en hoofddoekjes, Fortuyn en Hirsi Ali, Van Thijn en Kalma, Voltaire en Job Cohen, met nog vele anderen. Daarover moet de lezer, eenmaal wetend dat Cliteur nooit op individualisme, secularisatie en het vrije woord laat afdingen, geen gloednieuwe inzichten verwachten. De meerwaarde zit hem hierin dat korte en langere stukken die hij omtrent de multiculturele samenleving in de afgelopen jaren schreef hier, na herziening, tot een omvattend betoog zijn verwerkt. Bovenal bindt hij de strijd aan met drie volgens hem onderling samenhangende, maar elk op zich meteen al verkeerde opvattingen. Namelijk 1. *cultuurrelativisme voert vanzelf tot tolerantie*, 2. *culturen zijn principieel aan elkaar gelijkwaardig*, en 3. *er bestaan geen universele waarden*. En de kernvraag luidt: zijn er vaste normen die aan alle culturen mogen worden voorgeschreven?

Eerst enkele hoofdpunten uit zijn betoog. Wie meent dat alle waarden en waarheden relatief zijn kiest daarmee, aldus Cliteur, nog niet vanzelf voor tolerantie, want zo iemand kan ook nog welgemoed een ander de schedel inslaan.

68 Bovendien is tolerantie pas een deugd, wanneer men wel degelijk het eigen gedachtegoed koestert, maar aan opposenten de vrijheid gunt hier tegen in te gaan. Tolerantie betekent niet onverschilligheid.

Wie het daarentegen aandurft de westerse cultuur hoger aan te slaan dan bijvoorbeeld die van de islam, krijgt al gauw door relativisten tegengeworpen dat culturen te veel facetten vertonen om ze onderling te vergelijken. Van hun kant zijn die relativisten evenwel, volgens Cli-

teur, niet eens bereid zelfs maar aan een vergelijking te beginnen, er bij voorbaat al van uitgaand — uit principe of uit gemakzucht — dat van alle culturen het saldo aan plus- en minpunten toch wel net hetzelfde zal blijken.

Sterker nog: zij die alle waarden relativeren en juist daarom een multiculturele samenleving voorstaan, weigeren na te trekken in welke culturen die pluriformiteit dan het best gedijt. Evenzeer valt op dat degenen die alle *culturen* even hoog aanslaan doorgaans ook *mensen* waar ook ter wereld in beginsel gelijkwaardig achten, zonder te bezien waar dan die aandacht voor het individu het meest tot zijn recht komt.

Wat moet nu, bij althans een poging tot vergelijking, binnen het begrip cultuur vallen? Berlusconi, die inderdaad de westerse beschaving superieur noemde aan die in de wereld van de islam, vestigde het oog op politieke grondrechten, diversiteit en verdraagzaamheid. Zaken als kunst of een saamhorige maatschappij bleven zodoende buiten zijn weging. Juist ook omdat in de islam politiek, samenlevingspatroon en religie lastig zijn te scheiden, had Cliteur moeten expliciteren dat zijn boek met name handelt over de rechtsstatelijke cultuur.

Blijft over zijn derde vraag: zijn er universele waarden en normen, en waar komen die dan vandaan? Hij legt weliswaar uit dat de meeste predikers van gelijkwaardigheid van culturen met zichzelf in tegenspraak raken. Maar wie voor die houding aanvoert dat moraal uit niets anders bestaat dan uit culturele gewoonten opgedaan in ieders toevallige omgeving, plaatst de schrijver merkbaar voor problemen. Hij weet namelijk voor godsdienst als bron van moraal niet iets beters in de plaats te stellen.

Wel sluit hij zich aan bij degenen die er eerder al op wezen dat eigenlijk niemand zijn ethiek ontleent aan heilige geschriften, omdat iedereen uit die tegenstrijdige en voor velerlei uitleg vatbare stukken openbaring en overlevering datgene bijeen zoekt wat het beste uitkomt en aldus de zogenaamd transcendentale boodschap toetst aan eigen denken in plaats van andersom. Hooguit kunnen we dan ook aan hen

REVIEW Sam Rozemond over de universele monocultuur van Paul Cliteur

die oude geboden stellen boven de rechten van de mens vragen waarom zij binnen die religieuze nalatenschap graag kiezen voor wat het verst afstaat van de humaniteit. En verder moeten we maar hopen dat ze zelf aan noties als rechtvaardigheid zodanig lippendienst bewijzen, dat we hen voortaan aan het eigen woord kunnen houden.

Reden temeer om vandaag vooral moslims aan te moedigen net zo helder als Cliteur hun ethische uitgangspunten op papier te zetten. In dertig jaar speuren, tot in het Arabisch aan toe, heb ik geen islamitisch traktaat weten te vinden dat een consistente ethiek ontvouwt voor het heden (terwijl daartegenover humanistische of vrijzinnig-christelijke beschouwingen zelden de indruk kunnen wegnemen dat ze tien jaar eerder of later heel anders zouden zijn uitgevallen).

Bolkestein en Van Dam

Om toch universele waarden en normen te postuleren onderneemt Cliteur een paar fikse gedachtesprongen. Hij aarzelt niet zelf naar voren te treden om zijn eigen hypothesen tot thesen om te toveren. Zo vraagt hij bovenaan pagina 60 of het mogelijk is algemeen overtuigende waarden te formuleren en een zin verderop al weet hij het antwoord: dit kan inderdaad. Iets soortgelijks doet zich vier bladzijden later voor, waar de stelling dat de democratische rechtsstaat, net als de zwaartekracht, een universeel beginsel is, geen onderbouwing krijgt. Bolkestein vertelde ooit dat hij, in Afrika getuige van een vechtpartij, een deelnemer vermaande niet in te trappen op zijn tegenstander als die weerloos op de grond ligt, en toen ten antwoord kreeg: — Maar wanneer dan wel? Het zal de lezer benieuwen hoe Cliteur, met zijn codex van universele normen in de hand, op zo'n weder-vraag reageert.

Tegenover antropologen die poneren dat ethiek niets anders voorstelt dan cultuurgebonden folklore lijkt de schrijver in elk geval snel uitgepraat. Gelukkig is dit, anders dan Cliteur schijnt te denken, niet nodig bij de iets gematig-

der relativist Marcel van Dam, die een paar jaar terug in *de Volkskrant* schreef dat moraal 'grotendeels' op gewenning berust. Want daarmee nodigt de quizmaster van de achterkant van het gelijk als het ware zichzelf uit aan te geven wat hij dan wél als existentieel beschouwt om vervolgens op basis daarvan alsnog cultureel aan het vergelijken te slaan.

De doodstraf

Nu zou Cliteur nog kunnen wijzen op pagina 24, waar hij toelicht dat 'universele waarden' daar enkel betekent: met wereldwijde pretentie. In dat geval echter behoren hiertoe ook varianten van strijdbaar fundamentalisme. Kennelijk bedoelt hij toch: algemeen aanvaard (baar). Het zal geen toeval zijn dat hier zijn vroegere beweringen als zouden goed en kwaad zich langs de weg van het verstand laten beredeneren cq. zich uit algemene consensus over menselijke gelijkheid laten construeren, nergens terugkeren.³ Maar waarom kan hij, om te beginnen, niet gewoon *geloven* in menselijke gelijkwaardigheid? Om dan alsnog, zij het zonder kracht van bewijs, voor dit uitgangspunt te werven, geholpen door de omstandigheid dat het, als enige, althans de potentie bezit ooit eenstemmigheid te vergaren, wat pleitbezorgers van dominantie voor een volksdeel, klasse of sekse nimmer zal lukken. Daarbij dient dan echter wel zuinigheid te worden betracht bij het enten van allerlei afzonderlijke mensenrechten op die gelijkwaardigheid.

Ook Cliteur waarschuwt dat het begrip rechten van de mens erodeert indien het wordt misbruikt voor zaken waarover men valide van opvatting kan verschillen. Zo valt volgens hem niet de vrijwaring van doodstraf eronder. Hij fileert vakkundig de veelgehoorde argumenten van hen die deze straf eens en voor altijd afwijzen. (Om tot slot slechts de overweging overeind te laten dat aanvaarding van de doodstraf op termijn de drempel zal verlagen naar een lichtvaardig, emotioneel of selectief toepassen ervan ook buiten gevallen van stelselmatige barbarij.) Wat Nederland betreft maakt de schrijver onder-

REVIEW Sam Rozemond over de universele monocultuur van Paul Cliteur

scheid tussen de afschaffing van doodstraf in vreedstijd (1870), de grondwettelijke uitsluiting van de mogelijkheid haar weer in te voeren bij gewone parlementaire meerderheid (1983), en het beleidsvoornemen om over de verwerpelijke ervan ook het buitenland de les te lezen (1990). Cliteur, persoonlijk voor de afzienbare toekomst tegen terugkeer naar de doodstraf, vindt de argumenten daarachter toch te zwak voor de nadere stappen van 1983 en 1990. Dat een groot deel van huidig Amerika, dat Nederland van een halve eeuw terug, en dat verlichte geesten als Kant of Shaw alsnog het predikaat onbeschaafd zouden verdienen, wil er bij hem terecht niet in.

Aan inflatie van het begrip mensenrechten heeft Cliteur zelf zich trouwens ook wel eens bezondigd, toen hij, vanuit de non-discriminatie, het homohuwelijk daar onderbracht, maar net zo evident vond dat broers nooit met elkaar mogen trouwen.⁴ Allen die gelijke behandeling van gelijke gevallen, ofschoon geen theorema, wél willen aanvaarden, hoeven daarmee nog geen eensluidende invulling te geven aan het begrip 'gelijke gevallen' (is twee paspoorten gelijk aan één?) om binnen de grenzen van de beschaving te blijven. In het vorige nummer van dit blad waarschuwt Werdmölder met reden tegen een juristensoort die het recht slechts beoordeelt vanuit de interne logica en niet vanuit de maatschappelijke gevolgen.

Geloven we eenmaal, ieder voor zichzelf, in een aantal grondbeginselen dan kunnen we Cliteur goed volgen waar hij de vrijheid van meningsuiting aanwijst als de centrale waarde voor de samenleving. Dit om verschillende redenen. Zo is voor het effectueren van andere basisrechten (politieke én sociaal-economische) een eerste voorwaarde dat men zich over elke inbreuk openlijk mag beklagen. Bovendien verhoogt een botsing van opvattingen de kans dat daaruit de waarheid te voorschijn springt. En ten derde is, bij twijfel aan welke waarden de hoogste rang toekomt, geen nadere zoektocht mogelijk zonder vrijheid van gedachtewisseling. Uit deze ar-

gumenten leidt de schrijver tevens af dat een Galilei eerder op het vrije woord aanspraak kan maken dan de reclamemakers van Philip Morris. En, zo kunnen we hieraan toevoegen, een column eerder dan belediging per spreekkoor. Ook is denkbaar dat 'Nederland is vol', bij stijgend immigrantental, van xenofobe kreet allengs tot opinie werd.

De auteur rekt voorts af met een aantal populaire misvattingen omtrent vrijheidsrechten. Zo ook dat ze, ontstaan ter bescherming tegen de staat, geen kracht van wet zouden hebben bij onderdrukking in andere verbanden. Voorzover subnationale gemeenschappen niet berusten op individueel vrije toetreding, mogen ze nooit mensen langs lijnen van geboortemilieu inlijven. Andersom komen aan zo'n op andere grondslag dan persoonlijke keuze opgetrokken gemeenschap geen collectieve vrijheidsrechten toe, laat staan wanneer zij deze wenst aan te wenden tegen die onvrijwillig ingelijfde personen, laat staan tegen hun vrijheid van meningsuiting, en al helemaal niet met actieve of indirecte ondersteuning door onze overheid. Dan is het terrein van de cultuur verlaten en moet de rechtsstaat gelden.

Ayaan Hirsi Ali

Ruim tien jaar geleden stelde ik, in een bijdrage aan dit blad over islam en mensenrechten, de posities van vrouwen en afvalligen centraal.⁵ Op beide punten heeft nu Ayaan Hirsi Ali geschiedenis gemaakt. Wat haar kleur bekennen als vrijdenkster betreft is het goed te beseffen dat, ook in recente boeken, kenners het openlijk breken met de islam nog steeds als een groot persoonlijk waagstuk plegen aan te merken.⁶ Daar was dus geen dreigmail voor nodig. Mij is ook geen publikatie, tv-rubriek of forumbijdrage vanuit een islamitische hoofdstroom bekend die hier leerstellig iets anders over meldde.

Pas sinds de verklaring van Hirsi Ali hoor ik incidenteel moslim(a)'s zich er in het openbaar op beroepen dat hieromtrent niets staat in de Koran (als ware dit de enig erkende bron van is-

REVIEW Sam Rozemond over de universele monocultuur van Paul Cliteur

lamitisch recht) en dat hoe dan ook verdraagzaamheid hier moet prevaleren. Dit is winst. Daarom ben ik het glad oneens met degenen die Hirsi Ali verwijten dat ze, door zich af te wenden van de islam, het debat over de positie van vrouwen heeft geschaad.⁷ Ze heeft voor anderen afkomstig uit een islamitisch nest het debat over de onmisbare vrijheid van meningsuiting juist geopend.

Die vrijheid is, zoals we van Cliteur kunnen leren, eerste voorwaarde voor al het andere. Echter niet omdat zij, samen met de menselijke gelijkwaardigheid, universeel geworteld zou zijn. Er zijn weliswaar veel normen en waarden waaraan veruit de meeste mensen doorgaans lippen dienst bewijzen (en Cliteur noemt op p. 58 een ruim aantal), maar juist in politieke controversen blijken ze niet verinnerlijkt en zit hun tegendeel vaak dicht onder de oppervlakte. Want het is bij uitstek de politiek die, langs zogenaamd religieuze, etnische en culturele lijnen,

doelbewust elk besef van een waardengemeenschap vermag te door kruisen. En hier verschil ik misschien met Werdmölder van opvatting. Volgens hem onderschatten kosmopolitische wetenschappers religie en traditie als drijvende kracht achter nationalisme zoals op de Balkan. Men kan het ook omdraaien: wanneer onder invloed van vrijhandel en flitskapitaal de tegenstelling tussen rechts en links wegvalt, gaan politieke entrepreneurs voor hun werfkracht drifstig op zoek naar andere scheidslijnen: in Bosnië religie, in Rwanda een soort kastensysteem, en elders taal of wat ook. Kip of ei? Laten we hoe dan ook bij externe en subnationale loyaliteiten helder onderscheid maken tussen cultuur en politiek.

Review van: Paul Cliteur, *Moderne papoea's — Dilemma's van een multiculturele samenleving*, De Arbeiderspers, 2002

Noten

1. Uitzending *Tegenlicht*, 3-11-02
2. zie *S&D* juli/augustus 1996 voor mijn kritiek op een toenmalig pleidooi van Paul Scheffer in bedoelde zin
3. *Trouw* 11-5-1996 en *Civis mundi* november 1994, p. 102
4. *Trouw* 20-1-1998
5. *s&d* februari 1992; zie ook *Liberaal réveil* 1995
6. J. Brugman, *Het raadsel van de multicultuur* (Amsterdam 1998), p. 81; J. J. G. Jansen, *Nieuwe Inleiding tot de Islam* (Bussum 1998), p. 93; *Encyclopaedia of Islam* (1992) onder 'murtadd'.
7. Zie b.v. de filosoof Marc Kors in *de Volkskrant* 8-11-02